

drengs urin (33); på koens haleorm lægges sennep og terpentin (1819; 34).

Hest med engbrystighed gives de knuste frø og urten på foderet (Samsø; 35), for krop propes hvid sennep i bomolie og eddike i næsen eller hesten indgives hvid sennep m.m. i jomfrus urin (1700-t; 36). Sennepmel og spyt blandet til dej på hestens overben (periostitis), et sennepspulver er bestanddel af salve på hest med stivkrampe (37). Omslag med sennepmel lægges på hestens galdebætændelse (38), sennep, vineddike og olie anbringes i hest med rindende øjne (før 1700; 39).

Får med lungesot og flyndersyge (ikter) skal have sennep med salt (40); gul sennep læger fårets skab (41) og koppen (42); mod førepokker indgives hel gul sennep tygget i brød (Als o. 1670; 43).

Fjerkrae med difteritis gives stødt sennep, hvidløg og smør (44).

Med sennep strøet om huset er man værnet mod onde ånder (Salling; 45).

LITTERATUR: (1) 343 18f, 140f sml. 273f; (2) 15, 1, 2, 7, 10; (3) 348b 58; (4) 348c 63; (5) 841 1577, 12; (6) 445 1828, 226; (7) 32 57; (8) 398 1806, 631 og 1821, 730; (9) 488o 157; (10) 186 23; (11) 408 1854, 28, 30, 51f; (12) 187 9f; (13) 186 4, 12; (14) 488o 193; 328f 1, 207; 865 196; (15) 783b; (16) 466b 47; 699 77 jf. 488o 170f; (17) 328f 2, 122; (18) 546 23, 1935, 124; (19) 32 57; (20) 488o 149, 175; (20b) 671 nr. 3, 1970; (21) 186 11 sml. 408 19 jf. 24; (22) 107 1950; (23) 217 10; (24) 634 12248 (o. 1890); (25) 328f 1, 45 sml. 488o 233; (26) 328f 2, 122; (27) 328f 2, 19; (28) 1004 92, 102; (29) 488o 143 jf. 83 206; (30) 408 58; (31) 752 69, 125; (32) 677 1757, 694; (33) 902n nr. 16; (34) 83 183; (35) 57c 1, 1808, 634; (36) 178 1935, 26; 665f 220 (1732); (37) 83 54, 89; (38) 83 90; (39) 178 1935, 27; (40) 83 283; 936 1, 1835, 164; (41) 178 1935, 37; (42) 83 288; (43) 248 1, 1926, 43; (44) 83 322; (45) 830 10, 1888, 12.

SAGN, GÅDE, TALEMÅDER

I molbohistorie gror sennepkorn helt op til himlen (1) jf. Matth. 13, 32.

Den, som sælger sennep og køber løg, han sælger liv og køber død (Thy; 2).

Hvem kan stave kogt flæsk og sennep med tre bogstaver? (= sul) (SSjælland; 3).

Nu er jeg ked af det som en kat af sennep (Sønderjylland; 4); han ser så sur ud, som havde han ædt sennep (o. 1700; 5); det var minsæt stærkt, sagde manden, han fik sennep i stedet for grød (Thy; 6). At male sennep med tænderne = skælde ud (o. 1700; 5).

LITTERATUR: (1) 488h 122; (2) 228e 3, 189; 830 3, 132; (3) 488n 202; (4) 605 264; (5) 586 2, 378, 413; (6) 198 47.

Agerkål, *Brassica campestris*

En 25-60 cm opret, glat og blådugget plante, hvis øvre blade slutter hjerteformet om stængelen; gule blomster og aflange skulper med trindt naeb.

Agerkål o. 1700ff, som flere af plantens navne også om andre gule korsblomster, især kiddike, samt rimeligvis en dyrket art o. 1300: akærkål; *vildkål*, 1688-1877, *sletkål* Thy og Himmerland 1802ff, slet = glat (-bladet), *gule urter* 1806ff også om gul okseøje (bd. 4). *Kornfrø* og *bygfrø* 1806-o. 1870 Thy, Sjælland, Falster, *agerspire* Årø 1834ff, NFyn, Bågø, Drejø; *kosaksennep* Sønderjylland, se nedenfor; *bygkål* Mors, *duefrø*, *fuglefri* Thy, Sejerø, Sjælland, Falster, *spirefrø* Samsø; *harekål* NVFyn og *kryb* Røsnæs med nedstættende betydning (1).

Færerne (også om agersennep): *limbinda*, *linbinda* 1780ff, *linbóndi* (1928) af uvis oprindelse, måske overført fra snylteplanten silke (bd. 3); *oydirót* – *oyði* = ødelægge (2).

Agerkålen var et meget almindeligt og besværligt ukrudt i vårsæden, på kalkrig (leret) jord kunne den optræde så talrigt, at hele marken blev farvet af blomsterne – i landbrugskredse blev de derfor kaldt »den gule fare« (afledt af et storpolitisisk udtryk). »Agrene er ved St. Hans dag så gule, at man næppe engang ser den sig mellem ukrudtet fremarbejdende sæd. Det er for den, som vil forlyste øjet, et pragtfuldt skønt, men for agerdyrkeren... udmarket sørgetlig syn« (ved København 1815; 3); »når den står i blomst, er et gult tæppe udbredt over hele marken og intet korn ses« (Thisted amt 1842; 4) »man ser snese, ja hundreder af marker, der i nogen afstand mere ligner en blomstrende rapsmark end kornagre« (1877; 5).

I enkelte havremarker mellem Viborg og Skive udgjorde agerkålen 1872 cirka 75 pct. af plantebestanden (6).

På Danneværke-egnen var agerkålen ukendt til 1813, det år skal den være indslæbt med kosakkernes hestefoder (havre), bønderne hentede gødningen på Gottorp slot og fik således frøene i deres agre (7). Hvor agerkål og -sennep fandtes i større mængder i køernes græsning, fik mælken en sennepsagtig og bitter eftersmag (8). Hvis

Rytterfægtning mellem Jydske Dragonregiment og russiske kosakker ved Ralsted i Holsten 21-12-1813. Kobberstik på Det kgl. Bibliotek. Agerkål antages at være indslæbt til Sønderjylland med kosakkernes hestefoder.

man såede byg på Urbanus dag 25/5, høstede man kun agerkål, dagen hed derfor »kåldag« (Mors; 9). Den agerkål, som blomstrede før St. Hans 24/6, mente man var knap så skadelig som den, der blomstrede efter (Hedeboegnen ved Køge; 10).

Der blev foreslægt og prøvet mange metoder til udryddelse (11), sml. gul okseøje bd. 4, men sjeldent med effektivt resultat. På en udstilling 1875 i Viborg fik en mand fra Gråstenegnen sølvmedaille for en lugemaskine (12). Fra o.1900-30 bekämpedes agerkålen navnlig med opløst jernvitriol (13); nu har hormonpræparererne gjort plantens masseforekomst i kornmarker til et særsyn.

LITTERATUR: (1) 689 1,205f; 343 54,301; (2)

751,102f,222; (3) 516 1,134; (4) 201 1842 347; (5) 512 10,361; (6) 443 200; (7) 161 1906/23:3342,3353; (8) 512 9,1876,528; (9) 488g 1,41; (10) 1012 1962,58; (11) 146 3,1759,157-66; 512 1891,372,392f,425,441f, 477f,523f; (12) 512 10,1877,364f; (13) 939 1930,695f.

ANVENDELSE

Frø af agerkål, agersennep og kiddike udgjorde en væsentlig part af det ukrudtsfrø, man rensede fra kornet efter tærskningen, og fra o.1800 oplyses, at mange tønder samles og sælges til oliemøllerne, der forarbejder dem som rapsfrø. Oliemøllen i Haderslev betaler 4 rigsdaler tønden (den halve rapspris), 1820 kan frøene sælges for 9-10 rgd. pr. td.; man presser indtil 32 potter mad- eller belysningsolie af hver tønde frø (1). Liverå mølle i Vendsyssel og en vand-

mølle ved Mariager fjord aftager alt tilbudt frø (1827-28; 2), under 1. verdenskrig bruges de igen til oliepressning (3).

En del frø anvendes også som hønsefoder, overhældt med kogende vand, således i Thy (1802ff; 4), og sælges som »kornfrø« til burfugle (5), eller man udnytter dem som duefoder (Vendsyssel o.1880; 6). Kogt – ofte sammen med kartofler – eller malet anvendes de som kvæg- og svinefoder i stedet for rapskager eller for at drøje på foderkornet (7). Frøene er endvidere anvendelige som en sennepserstatning (8).

På VLolland kører man de aflugtede blomstrende planter hjem til fodring eller de blandes i muddingen (1810; 9). – Som menneskeføde nævnes »agerkål« allerede o.1450 i den danske rimkrøniko (10). De første spæde blade spises i dyrtider (1761; 11) og unge planter som kål (8); endnu o.1925 bliver de i Ø.Hanherred (Øland) kogt med byggryn til en kålsuppe (12). Fornemme folk på Færøerne spiser bladene af agerkål (?) til opstuvet kød, bønderne bruger dem især til melsuppe, men dyrker også planten i en agerende (o.1780; 13).

Den *akerkal*, -*kål*, *aggerkål* etc., der omtales i lægeråd hos Harpestræng (afskrifter o.1300) og Christiern Pedersen 1533, er næppe vor plante, men snarere den dyrkede salatsennep, *Eruca sativa*. – På Færøerne har man lagt frøene i pose på brok (14).

LITTERATUR: (1) 999 1802,74; 667 4,1802,128; 653 2,1,1803,75f; 398 1806,624 og 1821,728; 322 1808,329 og 1812,61; 880 1810,107(Fyn); 189 4,1820, 343; (2) 102 316; 320 201; (3) 443 201; (4) 999 74; 634 12181 (o. 1910); (5) 322 1808,329; 398 1821,728 (alm.anv.); 638 3,1840-41,162; (6) 634 12233; (7) 991 10,1891,142; 634 12173 (Himmerl.o.1890), 17134 (Øland o.1900); (8) 398 1806,624; (9) 675 8,463f; (10) 328g 31; (11) 696 388; (12) 634 16867; (13) 873 116,159 jf.157 (roe); (14) 752 66.

TALEMÅDER; PROSA OG POESI

»Agerkål« 1863ff er slang for ågerkarl (1).

Den agerkål står godt, sagde kongen til nogle bønder – han ville give det udseende af, at han forstod sig på landbrug (2); bønderne må da få det godt i år, se hvor tæt agerkålen står, sagde prinsessen, da hun var på landet (3).

Agerkålen er de urene agres gyldne pragt, men det er kun forgyldt elendighed Jens K. Jørgensen og K. Hee Andersen (4). Agerkålen korser sig gult mod den kuldeblå luft Achton Friis (5), en hel ager var sød og gul af agerkål (a). Spæde

agerkål, der lugter sjællandsk, af drøj sommer (b) Martin A. Hansen (6), agerkålens flammer slikker langs brakjordens sodede furer Svend Fleuron (7). – Den mængde agerkål · som nok gør agren gul, men ikke gylden Chr. Richardt (8). Af solen marken brændes, · og agerkålen tændes. · De gule blomster nejer · sig under vindens færdens, · så de i søgne mindes · en gammel salig verden Thøger Larsen (9).

LITTERATUR: (1) 85c 194; (2) 488d 455; (3) 690 1,357; (4) 462 72; (5) 269 2,408; (6) a333b 90; b333c 8o; (7) 237 54; (8) 766i 265; (9) 530c 16.

Turnips, *Brassica campestris* var. *sativa rapifera*

En kulturform af agerkål; navnet (1769ff) stammer fra engelsk turnip – første stavelse måske dannet af turn = dreje, sno, med henblik på den lange runde pælerod, og efterleddet af neep = roe. Vandroe 1839-42, brakroe og høstroe 1884, stubroe 1884-1938 (1).

Dyrkningen begyndte i slutningen af 1700-t til sukkerfremstilling (2) og var vistnok vor første rodfrugt sået direkte på marken (ikke – som kålroe o.a. – i haven til udplantning, s. 247). 1803 dyrkes den enkelte steder på Sjælland til kreaturer og svin, større turnipsmarker ved Bækkeskov SSjælland fører til, at andre herregårde tager avlen op (3). 1839 dyrkes turnips på brakmarker nord for København (4).

I ØJylland bliver de første turnips sået i riller efter et riveskaft e.lign. og frøene drysset fra en flaske med hul gåsefjer eller et perforeret spillekort bundet over halsen. Nogle bruger et nysbeslægt trillebørhjul, hvis nittehoveder markerer såhullerne;bagefter bliver rillerne håndtromlet eller man kører en trillebør over dem (5). 1851 omtales dyrkningsforsøg i Hjørring amt (6), 1883 er turnips i Jylland et temmelig almindeligt malkekvaægsfoder, den også koges som diætfoder til svin (7). Turnipsen var til o.1900 vor vigtigste rodfrugt, arealet kulminerede 1907 med 69.000 ha., siden svandt det stærkt ind (8): 1934 ca. 24.000 ha., 1963 2.261 ha., deraf 2.132 i Jylland.

Den såkaldte høsthjælper, en halmdukke stillet ved de gårde, der endnu ikke havde indhøstet i rette tid, kunne være forsynet med en stor turnips som penis (Salling o.1900; 9).

Turnips er slang for hoved og tourné = at nipse i kortspil (10).